

ERZURUM'DA HAYVANCILIĞIN DURUMU

Prof.Dr.Tayyar AYYILDIZ*

1.Giriş

Kalkınma hamlesi içinde olan Türkiye tarımsal gelişmeyi de sağlayarak sanayileşmeyi hedef kabul etmiştir. Sanayileşmenin yanı sıra planlı dönemin başından itibaren temel ilke olarak sektörlerin geliştirilmesi ve bölgeler arasındaki dengesizliklerin azaltılarak giderilmesi de esas alınmıştır.

Türkiye'de ise özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılık kesiminin geliştirilmesi ve hayvansal ürünlerin üretiminin artırılması yönünde geniş bir kapasite mevcuttur. Hayvancılığın ülkede ve bölgede arzu edilen bir düzeye ulaşmamasının asıl nedeni ise bugün hala geleneksel ve doğaya bağlı hayvan yetiştiriciliği metodlarının kullanımından kaynaklanmaktadır. Oysa hayvancılığın bölgede ve özellikle bölgenin merkezi olan Erzurum'da geliştirilmesi gereğini zorunlu kılan önemli nedenler vardır. Bunlar arasında;

1.Hızlı nüfus artışı hayvansal gıda maddeleri üretimi artışı da zorunlu kılmaktadır.

2.Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tarım sektörü ve onun içinde yer alan hayvancılık kesimi bugün hala önemini korumaktadır.

3.Ekonomik yapısı tarıma dayalı Doğu Anadolu Bölgesinin gelirinin %50.0'den fazlası tarımsal kaynaklıdır. Tarımsal gelirlerin ise % 62.0'si hayvancılık gelirlerinden sağlanmaktadır. Bitkisel ürünlerin payı ise %38.0'dir.

Görüleceği üzere tarımın payı ve onun içinde hayvancılık kesiminin yeri inkar edilmez bir boyuttadır. Bu nedenle ilk aşamada bölgenin kalkınmasının tarımsal kalkınma ile eş anlamda olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.Tarımsal kalkınmada ise mevcut potansiyeli ile hayvancılığın değerlendirilmesi ve geliştirilmesi kalkınmanın itici gücünü oluşturmaktadır.Bu sayede bölgeye gelecek sanayi için tarımsal hammadde üretimi sağlanırken, diğer taraftan bu sektörde çalışanların gelirlerini arttırarak ve tarımda satın alma gücünü yükselterek sanayi sektörü için uygun pazar şartları oluşturulur.

*: Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü.

2.Dünyada Hayvan Varlığı ve Türkiye'nin Payı

Bugün (1990) dünyada 1406.684.000 büyükbaş (sığır) ve 1.747.529.000 küçükbaş (koyun+keçi) olmak üzere toplam 3.154.213.000 hayvan vardır. Bu hayvan varlığının ülkelere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Dünyada Hayvan Varlığı (1990 yılı,1000 baş)*

Ülkeler	Sığır		Koyun+Keçi	
	Sayı	%	Sayı	%
EUR-12	79 671	5.7	113 740	6.5
USA	98 162	7.0	13 264	0.7
USSR	118 820	8.4	143 480	8.2
Türkiye	12 140	0.9	44 600	2.6
Diğer Ülkeler	1 097 891	78.0	1 432 445	82.0
DÜNYA	1 406 684	100.0	1 747 529	100.0

Kaynak: *Eurostat Basic Statistics of the Community, Luxembourg 1992.s.233.*

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere Türkiye'deki hayvan varlığı dünyadaki hayvan varlığının %3.5'ini oluşturmaktadır. Dünya koyun ve keçi toplamının %2.6'sı, sığır popülasyonunun ise %0.9'u Türkiye'dedir.

3.Dünyada Hayvansal Üretim ve Türkiye'nin Yeri

Dünyada bazı önemli hayvansal ürünler üretiminde Türkiye'nin payı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Dünya Hayvansal Üretim Payı (% olarak)

Ülkeler	Et	Süt	Tereyağı
EUR-12	18.6	23.3	22.4
ABD	17.0	13.8	7.3
SSCB	12.0	22.4	13.9
Japonya	2.2	1.5	1.1
Kanada	1.7	1.7	3.8
Türkiye	1.1	0.6	1.6
Diğer Ülkeler	47.4	36.7	49.9
DÜNYA	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Commission of the European Communities; *Our Farming Future Luxembourg* 1993, s.35.

Tablo 1 ve Tablo 2 karşılaştırıldığında toplam hayvan varlığının %3.5'ini bünyesinde bulunduran Türkiye, dünya et üretiminin %1.1'ini, süt üretiminin %0.6'sını ve tereyağ üretiminin ise ancak %1.6'sını sağlamaktadır.

EUR-12'lere baktığımızda dünya sığır varlığının yalnız %5.7'sini bünyesinde bulundurmasına rağmen bu ülkelerin dünya süt üretimindeki payı %23.3 dolayında olduğu görülmektedir. Toplulukta tereyağı üretimi de dünya üretiminin %22.4'ünü oluşturmaktadır. Dünya hayvan varlığının %12.2'sine sahip olan Topluluk, dünya et üretiminin %18.6'sını elinde tutmaktadır.

Yukarıdaki rakamlar Türkiye'nin hayvansal ürünlerde verim bakımından dünya ortalamasının gerisinde ve EUR-12'ler ortalamasının ise çok daha gerisinde olduğu gerçeğini bize vermektedir. Zaten EUR-12'lerde süt ineği başına süt verimi 5087 kg. civarında iken Türkiye'de bir inekten sağlanan süt miktarının 739 kg. civarında olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye'de karkas ağırlığı 91 kg. dolayında iken EUR-12'lerde bu değer 200-300 kg.'a ulaşmaktadır. Yunanistan'da sığır başına süt verimi 3207 kg., karkas ağırlığı da 240 kg. dolayındadır.

4. Tüketimin Durumu

Hayvansal ürünlerde verim ve üretimdeki yetersizlikler Türkiye'de tüketimi de olumsuz etkilemektedir.

EUR-12'lerde ve Türkiye'de 1989/90 yıllarında fert başına hayvansal ürünler tüketimi aşağıdaki gibidir.

Tablo 3. Bazı Ülkelerde Hayvansal Ürünlerde Tüketim (kg/yıl).

Ülkeler	Et	Taze Süt	Tereyağı
EUR-12	92.1	101.4	4.6
Belçika	97.9	82.7	7.7
Danimarka	105.6	146.9	6.4
F. Almanya	99.9	91.5	7.4
Yunanistan	84.0	68.4	1.1
İspanya	94.0	106.0	0.5
Fransa	109.8	102.0	8.5
İtalya	87.8	74.7	2.1
Hollanda	87.7	134.9	3.2
Portekiz	70.9	90.7	1.1
İngiltere	73.8	128.2	3.7
Türkiye	22.9	71.9	1.7

Kaynak: EUROSTAT; Basic Statistics of the Community, s.237.

Hayvansal ürünler tüketiminin EUR-12'lere göre Türkiye'de hayli düşük olduğu görülmektedir. Yılda et tüketimi EUR-12'lerde ortalama 92 kg. civarında olmasına rağmen Türkiye'de fert başına yıllık et tüketimi 22 kg. dolayında kalmaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye'de günde fert başına protein tüketimi 19 gr. dolayına düşmektedir. Fert başına günlük protein tüketimi Yunanistan için 43 gr., Fransa ve F. Almanya için 75 gr.'a ulaşmaktadır.

Avrupa Topluluğunda hayvansal ürünlerde görülen verim yüksekliği üretim artırma, bunun sonucu da yeterli beslenmeye ve tüketim fazlası olan stok birikimlerine neden olmaktadır.

Türkiye'de hayvansal ürünlerde bir ihtiyaç açığı söz konusu iken EUR-12'lerde bu ürünlerde fazlalık görülmektedir. Örneğin, 1992 yılında toplam ette %105 yeterlilik görülmektedir. Sığır etinde yeterlilik oranı %116'yı göstermektedir. Süt ürünlerinde yeterlilik derecesi %102-%115 dolayındadır. EUR-12'ler için koyun ve keçi etinde yeterlilik oranları %84'tür.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda Türkiye'de bir hayvansal ürünler açığı olduğu görülmüştür. Hayvan popülasyonu bakımından zengin olan Türkiye'de hayvansal ürünlerde görülen bu yetersizlik birim başına verim düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Bunun asıl nedeni de doğaya bağlı, geleneksel bir hayvan yetiştiriciliğine ülkedeki üretici alışkanlıklarının hakim olmasıdır. Türkiye'nin dünya pazarlarına çıkabilmesi için bu tarz yetiştiricilik anlayışından vazgeçip modern, çağdaş bir yetiştiricilik ve üretim tarzına adım atması gerekmektedir. Bunun için kalkınma planlarında öngörülen aşağıdaki projelerin geciktirilmeden hayata geçirilmesine çalışılmalıdır. Bu projeler;

- Köy hayvancılığının geliştirilmesi projesi,
- Besi projesi,
- Süt işletmeciliği projesi ve
- Tavukçuluğu geliştirme projesidir.

5.V.Bölgede Hayvan Varlığı*

Bölgede hayvan varlığının Türkiye ortalamasında olduğu gibi %62.3'ü koyun, %14.8'ini sığır ve kalan %5.5'ini de diğer hayvan çeşitleri oluşturmaktadır. Bu rakamlar bölgede küçükbaş hayvanların sayısal olarak ağırlıkta olduklarını göstermektedir. Çünkü bölge hayvancılığı hala mer'a hayvancılığına dayanmakta ve mer'adan en fazla küçükbaş hayvanlar yararlanabilmektedir.

Bölgedeki hayvan varlığındaki değişim seviyesi Tablo 5'de gösterilmiştir.

*: Tarım Bölgesi: Erzurum,Erzincan,Kars,Ağrı ve Artvin illerini içine almaktadır.

Tablo 5. Kuzeydoğu Bölgesinde Kesilen Hayvan Varlığının Gelişimi

YILLAR	HAYVAN SAYISI (1000 baş)
1972	8.408
1974	8.727
1975	9.260
1976	9.727
1979	11.494
1980	11.621
1981	11.645
1983	10.899
1984	8.725
1985	5.932
1986	6.382
1987	6.096
1988	6.055
1989	5.873

Kaynak: D.İ.E. Tarımsal Yapı ve Üretim, Ankara 1972-1974, s.149, 1980, s.104, 1989, s.369.

Tablo 5'den anlaşılacağı üzere 1972 yılında yaklaşık 8.4 milyon olan hayvan varlığı bölgede 1981 yılına kadar yükselerek 11.6 milyonun üzerine çıkmış, bundan sonra sürekli bir azalış göstererek 1989 yılında 5.9 milyona düşmüştür.

Yani bölgede 1989 yılında hayvan varlığı 1972 yılına göre %30.2 ve 1981 yılına göre %49.1 azalış göstermiştir. 1981 yılından sonra bölgedeki hayvan varlığında yılda yaklaşık %6.0'lık bir gerilemenin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum bölgede hayvancılığın büyük kayba uğradığının kanıtını bize vermektedir.

6. Erzurum'da Hayvan Varlığı

Erzurum ili V. bölgedeki hayvan varlığının %44.6'sına sahiptir (1989). Bölgenin en önemli hayvancılık merkezi olan Erzurum ilindeki hayvancılığın durumunu tetkik edecek olursak Tablo 6'daki gelişme seyri ile karşılaşırız. Bölgede olduğu gibi Erzurum ilinde de son yıllarda hayvan varlığında bir azalış göze çarpmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Erzurum İlinde Kesilen Hayvan Varlığının Gelişimi

YILLAR	Büyükbaş	Küçükbaş	Toplam
1971	682 527	1 766 664	2 449 191
1972	712 423	1 938 975	2 651 398
1973	790 540	2 012 920	2 803 460
1974	828 879	2.119 690	2 948 569
1980	1210 237	2 687 920	3 898 157
1984	568 201	1 876 165	2 444 366
1985	555 060	2 042 390	2 597 450
1986	560 510	2 203 430	2 763 940
1987	627 008	2.120 320	2 790 328
1988	601 760	2 245 600	2 847 360
1989	569 234	2 049 830	2 619 064
1990	532 589	1 790 037	2 322 626
1991	520 993	1 658 710	2 179 703

Kaynak: D.İ.E; *Tarım ve Üretim, Ankara 1971-1973. s.199, 1972-1974.s.149, 1980.s.104, 1989.s.369.*

Erzurum'da 1972'den 1991 yılına doğru gidildikçe kesilen hayvan varlığında %16.7 oranında azalma gözlenmiştir. Ancak bu azalış bölge ortalamasının (30.2) çok gerindedir. Bu azalış 1980 yılına göre %44.1 dolayındadır. 1980'den 1991'e yaklaşırken büyükbaş hayvan varlığında %57.0, küçükbaş hayvan sayılarında ise %38.3 azalışın olduğu görülmektedir.

Erzurum'da kesilen hayvan sayısının (1989) %81.8'i küçükbaş hayvanlardan oluşmasına rağmen et üretiminin %45.4'ü bu hayvanlardan temin edildiğini istatistiklerden saptamak mümkündür. Bu aynı zamanda V.tarım bölge ortalaması olan %82.7 ve %45.5'e çok yakındır.

Gerek bölgede ve gerekse Erzurum ilinde hayvancılık sektöründe bu korkunç gerilemenin iki nedeni vardır:

1. Hayvan başına et ve süt verimi çok düşük, ayrıca çiftçi gelirini koruyabilme çabasında devlet desteği yetersizdir. Çünkü planlara baktığımızda sabit sermaye yatırımları tarım kesimi için 1. plan döneminde %15.0 iken tarıma yapılan sabit sermaye yatırımları son dönemlerde %7.0'lere kadar gerilemiştir. 1992 yılında toplam sabit sermaye yatırımlarının %6.3'ü tarım kesimine ayrılabilmiştir (Özel kesim yatırımlarının %4.4'ü, kamu kesimi yatırımlarının %8.6'sı). Aynı yıl yatırım teşvik belgelerinin

%1.6'sının Doğu Anadolu Bölgesine ve toplam yatırım teşvik belgeleri değerinin ancak %1.3'ünün tarıma ayrılması bölgenin ve tarım kesiminin ihmal edildiğinin bazı kanıtlarıdır (12,s.41.,46). Hayvancılık da bundan önemli ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca son yıllarda ağırlığını sezdirenen serbest pazar ekonomi anlayışı hayvancılık kesimini kaderi ile başbaşa bırakmıştır. Bunların yanında maliyetlerin yaklaşık %25.0-%40.0 (et ve süt) gerisinde seyreden taban fiyatlar da hayvancılığa diğer bir darbe vuran önemli etken olmuştur.

2.Ülkede, bölgede ve Erzurum ilinde geleneksel hayvancılık ağırlığını sürdürmektedir. Bölgede ve Erzurum ilinde hayvancılık işletmeleri çok küçük ölçeklidir. Örneğin, Erzurum'da yaptığımız bir araştırmada bir haneye düşen süt ineği 3, toplam sığır sayısı ise 8 baş (2,s.13,) olarak tespit edilmiştir. Avrupa topluluğunda işletme başına düşen süt ineği sayısı 18 ve sığır sayısı 38'dir (5,s.43,). Avrupa'daki hayvanların verim farkı Türkiye'deki hayvanlara göre çok yüksek olduğu da dikkate alınrsa Türkiye'deki bu cüce tarım işletmelerinin dünya piyasalarında rekabet edemeyecek durumda olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. O halde temel sorun işletmeleri rekabet edecek güce kavuşturmak olmalıdır.

7.Hayvancılığın Geliştirilmesinde Yapılacak İşler

Amaç rekabet edebilecek hayvancılık bünyesine bölgede kavuşmak olduğuna göre alınacak tedbirler önce hayvancılığın kaynağını oluşturan tarım işletmelerine ve işletmelerin bünyesinin sağlamlştırılmasına yönelik olmalıdır. Bu hususlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

1.Bölgede ve Erzurum'da hayvan beslemesi çok yetersizdir. Kışın hayvanlar iskelet haline gelmektedir. Önce kaba yem üretimini teşvik etmeliyiz. Bölgede tarla alanlarının ancak %8.5'i yem bitkilerine (mısır, fiğ, burçak, yonca ve korunga) ayrılmıştır. Bu oranın aşamalı olarak %50.0'lere çıkarılması gerekmektedir. Hayvanların verimini arttırmak için kaba yem ihtiyaçları yanında kesif yem üretimine ve yemlemesine ağırlık verilmelidir. Ayrıca nitrutiv maddelerle bu yemler takviye edilmelidir.

2.Hayvan sağlığına önem verilmelidir. Bölgede bir veteriner hekime 40-60 bin hayvan düşmektedir ki bu çok fazladır.

3.Bölgede sağlıklı ve yeterli hayvan barmakları oluşturulmalıdır.

4.Mer'aların ıslahı ve mer'aları münavebeli otlatma olanakları aranmalıdır.

Yukarıdaki hususlar gerçekleştirildikten sonra;

5.Tarımsal işletmelerde hayvan mevcudu artırılması cihetine gidilmelidir. Çünkü kar yapabilecek üretim faktörleri optimumu kurulmalıdır.

6.Daha sonra yerli ırk hayvanlar yerine melezlerin ve kültür ırklarının tedricen ikame edilmesi düşünülmelidir. Ancak burada kültür ırk inek yerine boğa ithali ön plana çıkmalıdır.

7.Hayvancılığın ileri olduğu köylerde "Hayvan Yetiştirme Birlikleri" (2,s.52,) kurulmalı ve kurulmuş olanlar geliştirilmelidir. Bu birlikler vasıtası ile üreticiler geleneksel üretim faaliyetlerinden uzaklaşacaklar, sürü içinde seleksiyonu daha iyi yapacaklar ve veteriner teşkilatları ile daha iyi irtibat kurarak hayvan kayıplarını önleyeceklerdir.

8.Üretim ünitelerinin çok sayıda, küçük ve dağınık oluşları pazarlık gücünü araçlar karşısında zayıf tutmaktadır. Ayrıca tüketim merkezlerine ulaşım ve nakil zorluklarının yanında haberleşmenin yetersizliği çiftçileri araçların eline düşürecektir. Bunları önlemek için;

- Köylerin merkezlere ulaşmasını sağlamak,
- Mahalli pazarların kurulup geliştirilmesine çalışmak ve
- Çiftçilerin örgütlenmesini sağlamak gerekmektedir.

9.Bölgede kurulacak "Üretim Birlikleri ve Mahalli Kooperatifler" ortaklara aşağıdaki faydaları sağlayacaktır.

- Sütü,eti daha ucuza üretecek hayvan ırklarını seçecek,
- Bölgede toplama ve değerlendirme zinciri kurulacak,
- Üretimde gerekli hayvan yemi tedarikinde kolaylıklar sağlayacak,
- Ürünlerin değerlendirilmesinde ortaklarına devlet hizmetlerinin ve diğer organize örgütlerin sağlayacağı kolaylıkların en iyi biçimde akımını kanalize edecek,
- Ortaklarını kredi yönünden takviye edecek,
- Ortaklarına her türlü diğer kolaylıkları sağlayacaktır.

10.Etkili bir fiat politikası sayesinde hayvansal ürünler üretimi teşvik edilmeli ve fiat politikası üretici-pazarlayıcı-tüketici açısından istikrar sağlayıcı bir unsur olarak ele alınmalıdır.

11.Her ilde işleyebilecek hayvan borsaları kurulmalı, bu sayede arz-talep karşı karşıya koyulmalıdır.

8.Literatür

- 1.Ayyıldız,T.;Doğu Anadoluda Hayvancılık ve Sorunları,-
Erzurum 1975.
- 2.Ayyıldız,T.;Erzurum İli Köylü İşletmelerinde İnek Sütü
Maliyetleri, Erzurum 1978.
- 3.Ayyıldız,T.;Tarım Politikası (Genel Politikalar ve Türkiye'de
Durum), Erzurum 1992.
- 4.Commission of the European Communities; Our Farming Future,
Luxembourg 1993.
- 5.----- ;The challenge of enlargement Commission
opinion on Austria's application for membership, 4/92,
Luxembourg 1993.
- 6.----- ;The Agricultural Situation in the Community
(1992 Report) Luxembourg 1993.
- 7.D.İ.E. ;Tarımsal Yapı ve Üretim 1971-1973,Ankara
1975.
- 8.D.İ.E. ;Tarımsal Yapı ve Üretim 1972-1974,Ankara
1976.
- 9.D.İ.E. ;Tarımsal Yapı ve Üretim 1980, Ankara 1982.
- 10.D.İ.E. ;Tarımsal Yapı ve Üretim 1989, Ankara 1992.
- 11.EUROSTAT;Basic Statistics of the Community. (29.the edition
1992) Luxembourg 1993.
- 12.T.O.B.B.;Ekonomik Rapor 1992, Mayıs 1993.